

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

De onttovering van de wereld. Max Weber en het probleem van de moderniteit in Duitsland, 1890-1920

Dassen, P.G.C.

Publication date
1999

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Dassen, P. G. C. (1999). *De onttovering van de wereld. Max Weber en het probleem van de moderniteit in Duitsland, 1890-1920*. [, Universiteit van Amsterdam]. in eigen beheer.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

VI

WEBER EN CHARISMA

Inleiding

Aan het einde van zijn rede 'Politik als Beruf' (1919) stelde Weber dat door alle historische ervaring bevestigd werd dat het mogelijke niet bereikt zou zijn wanneer niet steeds opnieuw in de wereld naar het "onmogelijke" gegrepen zou zijn.¹ Deze uitspraak is tekenend voor Weber. Hoezeer hij ook benadrukte dat men zo nuchter mogelijk rekening moest houden met de stugheid van de economische en politieke werkelijkheid, tegelijkertijd had hij een grote bewondering voor personen (of bewegingen) die met bezieling en daadkracht streefden naar een verandering van die werkelijkheid en in staat waren nieuwe wegen te wijzen, zoals de oud-joodse profeten dat ooit hadden gedaan. Webers intensieve omgang met personen als Robert Michels of Georg Lukács, maar ook met lieden uit de alternatieve beweging in Ascona kwam voort uit zijn fascinatie voor personen "met vuur" die de traditie wilden doorbreken en het "onmogelijke" nastreefden. Maar, vervolgde Weber zijn rede, een persoon die naar het onmogelijke grijpt, moet niet alleen een leider zijn, maar ook een held. Daarmee verwees hij naar de 'charismatische' persoonlijkheid die hij aan het begin van zijn rede had omschreven en die weer duidelijk aan betekenis had gewonnen voor de actualiteit.²

Waar het hier om gaat is dat Weber met zijn charisma-begrip weer nieuwe "Zauber" bracht in de onttoverde wereld van zijn tijd, waarin geloof en magie het naar zijn oordeel hadden moeten afleggen tegen de rationaliteit van de nieuwe levensordeningen. Een charismatische persoonlijkheid doet namelijk een appèl op het *geloof* van mensen en bezit vanwege zijn "bovennatuurlijke" of "buitenedaage" krachten een *magische* kwaliteit, zoals blijkt uit talloze formuleringen uit Webers werk en uit zijn definitie van charisma in *Wirtschaft und Gesellschaft*:

"Charisma" soll eine als außeralltäglich (ursprünglich, sowohl bei Propheten wie bei therapeutischen wie bei Rechts-Weisen wie bei Jagdführern wie bei Kriegshelden: als

---

1. PS, 560. Ook in zijn opstel 'Der Sinn der "Wertfreiheit" der soziologischen und ökonomischen Wissenschaften' (1917) schreef Weber dat politiek weliswaar de 'kunst van het mogelijke' is, maar niet minder waar was "daß das Mögliche sehr oft nur dadurch erreicht wurde, daß man nach dem jenseits seiner liegenden Unmöglichen griff" (WL, 514).

2. PS, 507 e.v. Als voorbeelden van zo'n "leider" en "held" gaf Weber een profeet en - voor het terrein van de politiek - een oorlogsvorst, een plebiscitaire leider, een grote demagoog of partijleider.

magisch bedingt) geltende Qualität einer Persönlichkeit heißen, um derentwillen sie als mit übernatürlichen oder übermenschlichen oder mindestens spezifisch außeralltäglichen, nicht jedem andern zugänglichen Kräften oder Eigenschaften [begabt] oder als gottgesandt oder als vorbildlich und deshalb als 'Führer' gewertet wird".³

Ook om andere redenen past het thema van charisma goed in deze studie. De twee centrale vraagstukken daarvan - het waarden- en het vrijheidsprobleem - sluiten namelijk naadloos op Webers charisma-begrip aan: voor zover er voor Weber überhaupt nog hoop was op een 'oplossing' voor het 'probleem van de moderniteit', was deze gelegen in grote, charismatische individuen, die nieuwe waarden zouden kunnen poneren respectievelijk weerstand zouden kunnen bieden tegen de verstarde bureaucratische structuren. Ook Webers misschien wel grootste politieke obsessie, het feit dat er in Duitsland na het aftreden van Bismarck in 1890 geen grote politieke leiders meer waren geweest die een vastbesloten en verantwoordelijke politieke koers voeren gericht op een sterke Duitse machtspositie, staat in direct verband met charisma. Vooral in de politiek pleitte Weber hartstochtelijk voor charismatische leidersfiguren. Zijn - voor een groot deel beloonde - pleidooi voor een sterke machtspositie van de rijkspresident in de constitutie van Weimar is een illustratie hiervan. Verder past Webers hoop op vernieuwing via charismatische figuren binnen het thema dat in deze studie al verschillende keren aan de orde is geweest, namelijk de hoop in Duitsland rond 1900 op culturele en politieke regeneratie, de drang tot scheppend leven, de nadruk op vernieuwing en voluntarisme - dit alles als keerzijde van het ook zeker sterk verwoorde pessimisme over de 'verstarde' en gemechaniseerde cultuur. Weber had zo'n grote belangstelling voor de politiek omdat deze als het *voluntaristische* element in de geschiedenis beschouwd kan worden.

In dit hoofdstuk ligt de nadruk op de vraag binnen welke *historische context* Webers gebruik van het charisma-begrip gezien moet worden: waar komt het vandaan, waarom gebruikte Weber het en welk licht werpt zijn eigen tijd op dit concept? Daarbij komen zaken aan de orde als een nieuwe vorm van politiek leiderschap en het probleem van de massa-democratie en het elite-denken aan het begin van de 20ste eeuw.

Charisma is van oorsprong een Grieks woord dat in het Nieuwe Testament gebruikt werd in de betekenis van 'genadegave' of 'goddelijke gave'.⁴ Weber zelf gaf aan dat hij het begrip had ontleend aan het werk van de protestantse kerkhistoricus Rudolph Sohm (1841-1917), die het in zijn

---

3. WuG, 140. Verder schreef Weber over "het magische charisma" van tovenaars en helden (RS I, 307-308), van de keizer (RS I, 311), van de schriftgeleerden (RS I, 397), van de profeten en heiland (RS I, 540) enz. Vgl. RS I, 397, waar het gaat om "das Charisma magischer Zauberkraft".

4. Vgl. WuG, 124: "Der Begriff des 'Charisma' ('Gnadengabe') ist altchristlicher Terminologie entnommen". Zie ook RS I, 312.- Vooral bij Paulus stond charisma voor de uitzonderlijke gaven die God door de Heilige Geest aan de gelovigen verleent, bijvoorbeeld het profeteren of genezen.

studie over kerkrecht (uit 1898) "briljant" had ontwikkeld voor de oud-christelijke gemeente.⁵ Sohm plaatste hierbij twee organisatievormen tegenover elkaar: de op charisma berustende verkondiging en het bestuursambt. Het eerste stond voor innerlijke roeping en bezieling, het tweede voor (geestloze) legaliteit.

Max Weber heeft aan het verschijnsel charisma met name aandacht besteed in wat later bekend is geworden als *'Wirtschaft und Gesellschaft'*, dat wil zeggen vanaf ca. 1913. De eerste keer dat hij het begrip charisma in een niet-wetenschappelijke tekst gebruikte was in juni 1910, toen hij in een brief schreef dat de kring rond Stefan George alle kenmerken van sekte-vorming bezat, "damit übrigen auch das spezifische Charisma einer solchen".⁶

Voor een goed begrip van charisma moet in de eerste plaats gewezen worden op het feit dat het past binnen de context van Webers sociologie van het gezag ("Herrschaftssoziologie"). Gezag werd door hem omschreven als de kans dat een bepaald bevel wordt gehoorzaamd. Dat het hem daarbij ging om de *legitimizeitsgronden* van dat gezag⁷ hangt samen met zijn specifiek *sociologische* visie: charismatisch gezag bijvoorbeeld berust niet op een 'objectieve' kwaliteit van de persoon in kwestie, maar op een *relatie* tussen die persoon en zijn volgelingen, die *geloven* in zijn buitengewone kwaliteiten, die echter steeds opnieuw bewezen moeten worden. Weber onderscheidde drie zuivere typen van legitiem gezag: 1. rationeel (-legaal), 2. traditioneel en 3. charismatisch. Een bevel wordt volgens dit schema uitgevoerd op basis van respectievelijk: 1. een systeem van rationele regels en wetten, waarvan de bureaucratie het zuiverste type vormt, 2. het geloof in de heiligheid van eeuwige ordeningen en de macht van heersers, waarvan het patriarchale gezag de zuiverste vorm is, en 3. de affectieve overgave aan de heer en zijn genadegaven ("charisma"), met name magische vermogens, openbaringen of heldendom, macht van de geest en de rede; de zuiverste typen van dit charismatisch gezag zijn de profeet, de oorlogsheld en de grote demagoog.⁸

Essentieel voor Webers opvatting van charismatisch gezag is dat het een *buitenalledaags* ("außeralltägliches") karakter bezit.⁹ De persoon aan wie

---

5. WL, 482-483; WuG, 124, 655. Het betreffende werk van Sohm is *Kirchenrecht. Band I: Die geschichtlichen Grundlagen* (Berlin, 1898). Zie voor Sohms studie R. Wang, *Cäsarismus und Machtpolitik. Eine historisch-bibliographische Analyse von Max Webers Charismakonzep*t (Berlin, 1997), pp. 42-45.- Weber had in Straatsburg college gelopen bij Sohm. Zie een brief aan zijn vader van 21.12.1883 waarin hij nog weinig lovend over hem schreef: Sohm maakte op Weber de indruk van een "religieuze apostel" en "fanaticus" met zeer eenzijdige ideeën (Jb, p. 85). Zie voor Sohm, die nauw betrokken was bij Naumanns *Nationalsozialer Verein*, ook W.J. Mommsen, 'Universalgeschichtliches und politisches Denken', in: idem, *Max Weber. Gesellschaft*, pp. 97-143, aldaar p. 120.

6. MWG II/6, p. 560, brief aan Dora Jellinek (9.6.1910); vgl. SSp, 446 en WuG, 142. In de brievenband MWG II/5 uit de jaren 1906-1908 komt de term charisma niet één keer voor.

7. Bijv. WuG, 122, 549-550; WL, 475.

8. Zie voor de drie gezagstypen o.a. WL, 481-488; WuG, 122-142, PS, 507-509.

9. WL, 481; WuG, 140, 142, 654, 661; PS, 507; RS I, 268, vgl. 242, 270; 310.

charisma wordt toegeschreven geldt als iemand met bovennatuurlijke kwaliteiten die voor anderen niet toegankelijk zijn of als door God gezonden. Uit dit laatste schemert reeds door dat Webers charisma-begrip zijn oorsprong vond in de religieuze wereld en dan ook op dit terrein vaak zijn zuiverste vorm vond, wat Weber overigens ook zelf aangaf.¹⁰ Ongetwijfeld vertegenwoordigden voor hem de oud-joodse profeten, die hij uitvoerig in zijn studie over *Das antike Judentum* had beschreven, het meest zuivere type van charismatisch gezag. Vanwege de radicale oriëntatie op het volstrekt nieuwe of goddelijke werd charisma door Weber bestempeld als een "revolutionaire" macht die hechte structuren kon doorbreken.¹¹ Het betekende een hervorming 'van binnen uit', een verandering van de menselijke gezindheid en daden. Charisma werd door Weber dan ook in verband gebracht met roeping ("Beruf"), dat wil zeggen met 'zending' of innerlijke 'opgave'.¹²

Omdat charisma een buitenallegaars karakter bezit, is het radicaal tegengesteld aan de twee andere vormen van legitiem gezag, traditie en rationaliteit, die beide een alledaags karakter bezitten, aangezien zij verbonden zijn met hechte structuren en vaste regels en wetten. Het buitenallegaarse, emotionele, spontane en "irrationele" karakter van charismatisch gezag blijkt onder andere uit het feit dat er geen sprake is van enige verwevenheid met de (traditionele of rationele) alledaagse economie, omdat de charismatische leider en zijn volgelingen leven van bijvoorbeeld buit of schenkingen. Evenmin is er sprake van een salaris voor de volgelingen of van de mogelijkheid tot carrière, omdat iedere vorm van formele of al lang bestaande hiërarchie ontbreekt.

Weber heeft echter veel meer aandacht besteed aan het verschijnsel van de *veralledaagsing* ("Veralltäglichung") van het charisma dan aan charisma zelf (zie par. V.1.2). De oorzaak van deze veralledaagsing is in het algemeen gelegen in het verlangen van de heer maar vooral van zijn aanhangers om het charisma om te zetten in een "Dauerbesitztum des Alltags". Steeds zijn het de materiële belangen die de motor zijn achter dit verlangen:

"Auf diesem Wege von einem stürmisch-emotionalen wirtschaftsfremden Leben zum langsamen Erstickungstode unter der Wucht der materiellen Interessen befindet sich aber jedes Charisma in jeder Stunde seines Daseins und zwar mit jeder weiteren Stunde in steigendem Maße".¹³

---

10. WuG, 655: charismatisch gezag was "auf religiösem Gebiet oft am reinsten ausgeprägt".

11. Zie voor het revolutionaire karakter van charisma WuG, 141, 142, 148, 658, 659; RS I, 269.

12. WuG, 142; vgl. PS, 508. Charisma vertoont daarmee duidelijk een sterke verwantschap met het begrip 'persoonlijkheid', zoals dat in hoofdstuk V van deze studie is behandeld (par. 1.4), omdat ook voor een 'persoonlijkheid' het element van 'roeping' en verandering 'van binnen uit' essentieel is.

13. WuG, 661, vgl. 143, 147, 660.

Door de eisen van het nuchtere leven van alledag gaat het charisma over in een van de twee andere vormen van gezag, het traditionele of rationele gezag. Beide laatste vormen vertonen in feite veel verwantschap, omdat het hierbij gaat om "Dauergebilde" en om de gewenning aan en de geldigheid van regels, wetten en conventies.

1. De politiek-historische context

Wanneer men de drie verschillende versies van Webers geschriften over de sociologie van het gezag en charisma tussen ca. 1913 en 1920 met elkaar vergelijkt, valt op dat hij charisma aanvankelijk vooral van toepassing achtte op de vroegere geschiedenis of soms zelfs "primitieve" tijden: charisma treedt des te meer op "hoe meer wij in de geschiedenis terugkijken", schreef Weber in zijn eerste versie.¹⁴ De drie typen van gezag - charismatisch, traditioneel en rationeel - lijken ook vooral in deze chronologische volgorde in de geschiedenis opgetreden te zijn. In Webers twee latere versies echter, die hij vlak voor zijn dood schreef, is een veel formelere en minder historische gezagstypologie te vinden waarin iedere schijn van chronologische opeenvolging uitdrukkelijk wordt vermeden.¹⁵ Waarschijnlijk noemde hij daarom het bureaucratisch gezag opzettelijk als eerste en niet als laatste vorm van gezag. Met andere woorden, charisma is niet meer zozeer een categorie die vooral op archaische tijden van toepassing is, maar kan wel degelijk ook optreden in de moderne tijd, bijvoorbeeld ten tijde van Webers leven. Dit blijkt duidelijk uit het feit dat charismatisch gezag door Weber nu tevens in verband werd gebracht met de zogenaamde 'plebiscitaire democratie', een vorm van gezag die ook in de moderne tijd voorkomt waarbij de leider (demagoog) heerst op basis van

---

14. WuG, 654: "Die Deckung allen über die Anforderungen des ökonomischen Alltags hinausgehenden Bedarfs dagegen ist, je mehr wir historisch zurücksehen, desto mehr, prinzipiell gänzlich heterogen und zwar: *charismatisch*, fundiert gewesen". Vgl. WuG, 657, waar Weber schrijft dat "der charismatische Charakter fast allen primitiven Autoritäten [...] anhaftet [...]". - Zie voor de eerste versie van Webers tekst over charisma WuG, 654-661 (ca. 1913). De tweede versie is te vinden in zijn opstel 'Die drei reinen Typen der legitimen Herrschaft', gepubliceerd in 1922 in *Preußische Jahrbücher* 187 (1922), pp. 1-12, waarschijnlijk geschreven rond 1918/19, nu in WL, 475-488, over charisma: WL, 481-488 (zie voor de datering W.J. Mommsen, *Max Weber. Gesellschaft*, p. 275, n. 58 (in zijn opstel 'Soziologische Geschichte und historische Soziologie', pp. 182-207), waar hij terecht stelt dat dit opstel wegens de term "Führerdemokratie" niet vóór 1918/19 gedateerd kan worden). De derde tekst over charismatisch gezag stamt uit 1919/20 en is te vinden in WuG, 140-142. Zie verder Weber over charisma o.m. in RS I, 268 e.v. (1915) en PS, 507 e.v., 533, 536, 544, 555 (in 'Politik als Beruf', 1919). Ook in Webers opstel 'Die protestantischen Sekten und der Geist des Kapitalismus' (RS I, 207-236), dat oorspronkelijk uit 1906 stamt maar door hem later is herschreven, duikt het begrip charisma verscheidene keren op, namelijk in RS I, 225, 229-230, 230 n. 3 en 231 ("voor de prediking kwam het allereerst aan op het charisma dat de staat van genade uitstraalde").

15. Vgl. W.J. Mommsen, 'Max Webers Begriff der Universalgeschichte', in: J. Kocka (Hrsg.), *Max Weber, der Historiker*, pp. 51-72, m.n. 64 e.v.; zie ook idem, 'Soziologische Geschichte und historische Soziologie', in: *Max Weber. Gesellschaft*, pp. 182-207, m.n. 202 e.v. Mommsen benadrukt vooral dat Weber afstand nam van een 'evolutionistische' visie op de geschiedenis.

het vertrouwen van de volgelingen in zijn persoon.¹⁶ Voor deze visie van een actualisering van het charisma-begrip pleit ook het gegeven dat Weber zich in zijn eerste versie nog pessimistisch uitliet over de onvermijdelijke verdwijning van charisma door de toenemende disciplinerende (vgl. par. V.2.1), maar later de rol van (politiek) charisma duidelijk zag toenemen gezien de "*cäsaristische* Wendung der Führerauslese".¹⁷

Deze transformatie van charisma in een begrip dat ook op de moderne tijd van toepassing is, moet in eerste instantie gezien worden tegen de achtergrond van enkele belangrijke historische ontwikkelingen en vraagstukken in Duitsland in de jaren direct na de Eerste Wereldoorlog, met name de revoluties van 1918/19 en de vraag naar de aard van het politiek leiderschap van de Weimar-republiek. Weber verwees op verschillende plaatsen in de later geschreven delen van *Wirtschaft und Gesellschaft* naar de val van het oude regime in Duitsland, de arbeiders- en soldatenraden en het optreden van charismatische leiders daarbinnen: "Nur durch Erhebung charismatischer Führer gegen die legalen Vorgesetzten und durch Schaffung charismatischer Gefolgschaften war die Enteignung der Macht der alten Gewalten möglich [...]".¹⁸ Weber had dan ook het voornemen om voor *Wirtschaft und Gesellschaft* een aparte paragraaf over "charismatische revoluties" te schrijven.¹⁹ Maar ook binnen de parlementaire democratie benadrukte Weber het belang van charismatische leiders.

De actualisering van het charisma-begrip is geen toeval. Weber had in zijn theorie van charismatisch gezag duidelijk aangegeven dat deze vorm van gezag het kind is van "ongewone" situaties en in de geschiedenis optreedt in tijden van *nood*: psychische, fysieke, economische, ethische, religieuze en politieke nood.²⁰ Al deze vormen van nood zijn direct van toepassing op het Duitse rijk direct vóór, tijdens, maar vooral na de oorlog - de tijd waarin Weber zijn charisma-begrip actualiseerde. Duitsland was in 1918 militair verslagen door de Geallieerden, die het ook nog eens een zeer zware vrede oplegden; bovendien weerspiegelden de revoluties van 1918/19 de immense politieke, sociale en economische spanningen die ook binnen het rijk bestonden. En ook op "psychisch, religieus en ethisch" terrein waren vele Duitse burgers door de oorlog geschokt en was er een

---

16. WuG, 156 e.v. Weber noemde de 'plebiscitaire democratie' het belangrijkste type van de leider-democratie. Als voorbeelden noemde hij dictators van antieke en moderne revoluties, zoals Gracchus, Cromwell en Napoleon.

17. MWG I/15, p. 539 (in 'Parlament und Regierung').

18. WuG, 155, vgl. 158. Elders noemde Weber de "Literat" Kurt Eisner als iemand aan wie charisma werd toegeschreven (WuG, 140).

19. Vgl. W.J. Mommsen, 'Max Weber. Ein politischer Intellektueller im Deutschen Kaiserreich', in: G. Hübingen en W.J. Mommsen (Hrsg.), *Intellektuelle im Deutschen Kaiserreich*, pp. 33-61, aldaar 57-58.

20. WuG, 661 en 654. Overigens noemde Weber in de twee latere versies van zijn gezagssociologie dit element van 'nood' niet meer *expliciet*. In 'Parlament und Regierung' schreef Weber overigens weer wel van de "*Nor*" van dat moment (1917): MWG I/15, p. 550.

nauwelijks te stillen honger naar zingeving (van bijvoorbeeld het oorlogsleed) en naar nieuwe vormen van religie. Temidden van deze uiterlijke en innerlijke chaos wekt het geen verwondering dat er behoefte ontstond aan leiders die Duitsland uit dit dal konden trekken. Webers gebruik van het charisma-begrip hangt dan ook duidelijk met deze politieke en culturele crisis van Duitsland samen.

Maar behalve met deze directe historische omstandigheden kan Webers gebruik van het charisma-begrip ook in verband worden gebracht met meer structurele factoren op de lange termijn. In de eerste plaats is dat de toenemende invloed van de *massa* op het politieke en maatschappelijke leven in Duitsland sinds het einde van de 19de eeuw. Door de invoering van het algemeen (mannelijk) kiesrecht was het politieke gewicht van een deel van de bevolking toegenomen. In vergelijking met de situatie gedurende het grootste gedeelte van de 19de eeuw waarin slechts een klein aantal personen bij de politiek betrokken was, was er rond de eeuwwisseling sprake van een krachtige politieke mobilisering van de massa. Zij raakte nu veel sterker dan voorheen betrokken bij de nationale politiek, deels door haar eigen wil, maar deels ook door de wervende kracht van politieke partijen, de overheid en belangenverenigingen. De Duitse sociaal-democratische partij bijvoorbeeld had in 1914 meer dan één miljoen leden; alleen al in Berlijn waren in 1913 118.000 sociaal-democraten georganiseerd, meer dan alle leden van de arbeiderspartij in Frankrijk bij elkaar. En de Duitse socialistische vakbond bezat in 1913 maar liefst 2,5 miljoen leden. Naast deze sociaal-democratische organisaties stonden anti-democratische massa-organisaties, die niet zelden door staats- en militaire organen werden ondersteund. De grootste hiervan was de zogenaamde *Deutsche Kriegerbund*, die, verdeeld over 32.000 verenigingen, bijna 3 miljoen leden bezat, meestal van eenvoudige komaf. Daarnaast was er de in 1898 opgerichte *Flottenverein*, die in 1913 meer dan één miljoen leden telde. Deze *Flottenverein* bedreef met moderne massacommunicatiemiddelen, zoals de pers, intensieve propaganda om de massa aan zich te binden - en zondig te manipuleren.²¹ Dit alles betekent dat zo'n kwart eeuw vóór de Eerste Wereldoorlog de massa meer en meer bij de politiek betrokken raakte en een invloedrijk wapen werd in de politieke strijd. Ook Weber erkende dat "die Massen nicht mehr rein als passives Verwaltungsobjekt behandelt werden können, sondern in ihrer Stellungnahme aktiv irgendwie ins Gewicht fallen".²²

Doordat de politieke partijen en massa-organisaties steeds massaler werden, raakten zij in toenemende mate *gebureaucratiseerd*. Max Weber

---

21. Zie voor deze massaorganisaties o.a. R. vom Bruch, "Der Zug der Millionen", pp. 102-110. Zie ook H.-U. Wehler, *Deutsche Gesellschaftsgeschichte 1849-1914*, m.n. pp. 1071-1081. Wehler vermeldt dat de "Deutsche Kriegerbund" in 1910 1,7 miljoen leden bezat, de *Kyffhäuserbund* telde als dakorganisatie 2,9 miljoen leden (p. 1080, vgl. p. 884).

22. MWG I/15, p. 537.

heeft zowel in zijn wetenschappelijke als politieke geschriften, net als Robert Michels, gewezen op deze samenhang tussen massa-democratie en bureaucrativering: "Die moderne Demokratie wird überall, wo sie Großstaatsdemokratie ist, eine bürokratisierte Demokratie".²³ De moderne partijorganisaties waren naar zijn oordeel "kinderen" van de democratie en van de noodzaak van massaorganisatie.²⁴ Deze ontwikkeling was naar zijn oordeel onvermijdelijk.

Een tweede belangrijk bijverschijnsel van de democratie in een massamaatschappij was een verandering van het politiek leiderschap²⁵ en het ontstaan van *demagogie*: "Demokratisierung und Demagogie gehören zusammen", schreef Weber in 1917.²⁶ De politieke leider trad nu immers niet meer naar voren op grond van erkenning door een kleine, besloten groep van notabelen. Hij moest nu het geloof en het vertrouwen van de massa "met massademagogische middelen" winnen. Weber erkende dat dit een "cäsaristische" wending in de selectie van leiders was, omdat het specifiek caesaristische middel het plebisciet is. "Es ist keine gewöhnliche 'Abstimmung' oder 'Wahl', sondern die Bekennung eines 'Glaubens' an den Führerberuf dessen, der für sich diese Akklamation in Anspruch nimmt".²⁷ In deze formulering is duidelijk Webers omschrijving van charisma te herkennen, omdat het ook daarbij gaat om het - emotionele - "geloof" van een groep mensen in een leidersfiguur.²⁸ Ook elders stelde Weber een demagoog gelijk aan een charismatisch politicus.²⁹

---

23. MWG I/15, p. 606, in zijn rede 'Der Sozialismus' (1918). Zie verder bijv. WuG, 567: "Die bürokratische Organisation ist [...] insbesondere eine unvermeidliche Begleiterscheinung der modernen Massendemokratie [...]"; MWG I/15, p. 547: "[...] die Parteien in einer voll entwickelten Massendemokratie [...] verfallen ja der Bureaokratisierung ganz ähnlich wie der staatliche Apparat". Vgl. PS, 542.

24. PS, 532 ('Politik als Beruf').

25. Vgl. H. te Velde, 'Ervaring en zingeving in de politiek. Het politieke charisma in de tijd van Abraham Kuyper', in: *Theoretische Geschiedenis* 23 (1996), pp. 519-538. Te Velde gaat, op basis van Webers charisma-begrip, in op de wijze waarop charismatische politici als Bebel, Gladstone en vooral Abraham Kuyper rond 1900 hun nieuwe massa-aanhang benaderden die sterk afweek van de politieke stijl van het midden van de 19de eeuw.

26. MWG I/15, p. 537, in 'Parlament und Regierung'. Vgl. p. 547: "[...] der politische Führer wirbt sich die Gefolgschaft und gewinnt durch 'Demagogie' die Masse". Zie ook zijn rede 'Politik als Beruf', PS, 525: "Der 'Demagoge' ist seit dem Verfassungsstaat und vollends seit der Demokratie der Typus des führenden Politikers im Okzident" (vgl. PS, 508). Vgl. PS, 536-537: de selectie van leiders vindt vooral plaats op basis van "die Macht der demagogischen Rede".

27. MWG I/15, p. 539 (in 'Parlament und Regierung'). Weber gaf hier als voorbeelden Napoleon I, Napoleon III en Bismarck.

28. Vgl. MWG I/15, p. 483 (in: 'Parlament und Regierung'), waar Weber met betrekking tot het Engelse parlement opmerkte: "Die ganze breite Masse der Deputierten fungiert *nur* als Gefolgschaft für den oder die wenigen "leader", welche das Kabinett bilden, und gehorcht ihnen blind, *so lange* sie Erfolg haben". Beide aspecten, blinde gehoorzaamheid en de duur van het gezag zolang succes voor de volgelingen blijkt, zijn duidelijk onderdelen van charismatisch gezag.

29. WL, 483: "Der charismatische Politiker - 'Demagoge' - ist Produkt des okzidentalen Stadtstaates".

We zijn hier beland bij een uitermate belangrijk, maar ook zeer controversieel onderdeel van Webers denken, namelijk zijn ideeën omtrent de plebiscitaire leidersdemocratie en de daaraan gekoppelde vraag in hoeverre hij als een wegbereider van het nazisme beschouwd kan worden. Wolfgang Mommsen heeft als eerste op dit probleem gewezen in zijn baanbrekende studie uit 1959, *Max Weber und die deutsche Politik 1890-1920*, waarmee hij vele discussies losmaakte die nog steeds niet zijn verstomd.³⁰ Allereerst de verschillende achtergronden van Webers pleidooi voor een groot politiek leider die de massa met demagogische middelen voor zich diende te winnen. Weber was juist gefrustreerd over het *ontbreken* van grote politieke leiders in Duitsland. Dit was voor hem al ruimschoots vóór de Eerste Wereldoorlog duidelijk, - zoals zijn kritiek op bijvoorbeeld Wilhelm II laat zien -, maar kwam zo mogelijk nog scherper aan het licht tijdens deze oorlog zelf, die naar Webers oordeel op zo'n politiek buitengewoon onverantwoordelijke wijze werd gevoerd. Toen de rijkskanselier Bethmann Hollweg in juli 1917 ten val kwam, achtte Weber het kenmerkend voor het gebrek aan politiek leiderschap in Duitsland dat zijn opvolger, Georg Michaelis, weliswaar een "briljant ambtenaar" was, maar op politiek terrein ernstig tekort schoot.³¹ Weber weet dit in de eerste plaats aan de dominantie van de bureaucratie in de Duitse politiek, die weer het gevolg was van het feit dat politieke leiders in Duitsland niet in het parlement geschoold waren, maar uit de ambtenarij voortkwamen. Een carrière in het Duitse parlement was daarom voor politiek getalenteerden onaantrekkelijk. In zijn artikelenreeks 'Parlament und Regierung' uit 1917 schreef Weber: "Der Reichstag selbst bot in seiner politischen Führerlosigkeit das Bild voller Anarchie [...]. Denn von der äußersten Rechten bis zur äußersten Linken verfügte keine einzige Partei über einen Politiker, der als Führer anerkannt gewesen wäre - ganz ebensowenig, wie das Beamtentum selbst".³² Tegenover de dominante, maar leidingloze bureaucratie moest volgens Weber een zelfstandig denkende en handelende leidersfiguur staan, die aan

---

30. W.J. Mommsen, *Max Weber 1890-1920*, m.n. pp. 416-441. Mommsen kwam tot de conclusie dat Webers leer van het charismatisch leiderschap, in combinatie met de radicale formalisering van de aard van democratische instituties, ertoe heeft bijgedragen om het Duitse volk "zur Akklamation eines Führers, und insofern auch Adolf Hitlers, innerlich willig zu machen" (p. 437). Zie ook zijn artikel 'Zum Begriff der "plebisitären Führerdemokratie"', in: idem, *Max Weber. Gesellschaft*, pp. 44-71. Zie voor de kritiek die meteen na het verschijnen van Mommsens boek op hem neerdaalde idem, *Max Weber 1890-1920*, pp. 442 e.v. Zie voor een recente poging om de vermeende continuïteit tussen Webers concept van de plebiscitaire leidersdemocratie en het nazisme te ondergraven S. Breuer, *Bürokratie und Charisma*, m.n. pp. 161-175. Breuer wil aantonen dat Weber met dit concept juist probeerde "die charismatischen Tendenzen der modernen Massendemokratie zu domestizieren" (p. 145).

31. Zie Webers brief van 21.7.1917 in *Lebensbild*, p. 602. Zie ook MWG I/15, p. 436, waar Weber in 'Parlament und Regierung' (1917) naar Michaelis verwees toen hij schreef over "das völlige Scheitern der politischen Leitung des Reichs durch einen selten tüchtigen und sympathischen Beamten".

32. MWG I/15, p. 498.

de politiek "samenhang" gaf.³³ De moderne, gebureaucratiseerde massademocratie kon nu eenmaal niet zonder grote politieke leiders. In zijn rede 'Politik als Beruf' uit januari 1919 stelde Weber dan ook dat men slechts de volgende keuze had:

"Führerdemokratie mit 'Maschine' oder führerlose Demokratie, das heißt: die Herrschaft der 'Berufspolitiker' ohne Beruf, ohne die inneren, charismatischen Qualitäten, die eben zum Führer machen".³⁴

Dit laatste - de democratie zonder leiders - was kenmerkend voor Duitsland en betekende slechts dat 'klikjes' het gezag in handen hadden. Het alternatief was dus een democratie met het onmisbare bureaucratische apparaat - de "machine" -, maar ook met sterke leiders aan wie de machine diende te gehoorzamen. "Het enige ventiel voor de behoefte aan leiderschap" werd volgens Weber gevormd door de rijkspresident, die door het volk en niet door het parlement gekozen zou moeten worden.³⁵

Een andere reden voor Webers pleidooi voor een plebiscitaire leidersdemocratie was dat hij al lang niet meer geloofde in een democratie zoals Robert Michels die voor ogen stond. In een brief van 4 augustus 1908 schreef hij hem:

"Aber - ach wie viel Resignation werden Sie noch über Sich ergehen lassen müssen. Solche Begriffe wie 'Wille des Volkes', 'wahrer Wille des Volkes' u.s.w. existieren für mich schon lange nicht mehr. Sie sind *Fiktionen*. [...] jeder Gedanke, durch irgend ein noch so 'sozialistisches' Gesellschaftssystem, durch noch so ausgetüfelte Formen der 'Demokratie' die 'Herrschaft des Menschen über den Menschen' zu beseitigen [ist] eine *Utopie*".³⁶

Dit illusievolle democratie-begrip van Weber is gestempeld door de crisis van het liberalisme tijdens de overgang van een burgerlijke naar een massamaatschappij. Het idee dat de bevolking in massastaten werkelijk invloed op de politiek zou kunnen uitoefenen, werd door hem naar het rijk

---

33. Zie bijvoorbeeld de brief van Weber van 25.11.1915: "Zusammenhang - ein Staatsmann! - fehlt. Den gibt es nicht, und den kann niemand ersetzen". Geciteerd in *Lebensbild*, p. 565; vgl. p. 574, brief van 6 of 13.3.1916: "Alle diese Leute sind so 'brav', und keiner ist ein Staatsmann". Vgl. MWG I/15, p. 487: "Politiker müssen der Beamtenherrschaft das Gegengewicht geben".

34. PS, 544. Vgl. WuG, 157: "Dem Typus der plebisitären Führerdemokratie stehen die [...] Typen der führerlosen Demokratie gegenüber, welche durch das Streben nach *Minimisierung der Herrschaft* des Menschen über den Menschen charakterisiert ist".

35. PS, 544, vgl. 498.

36. MWG II/5, pp. 615-616. In WuG, 568 noemde Weber drie aspecten van democratie: de rechtsgelijkheid van de "beheersten", het voorkomen van de ontwikkeling van een gesloten ambtenarenstand en de minimalisering van het gezag. In 'Der Sozialismus' schreef hij dat democratie slechts betekent "daß keine formelle Ungleichheit der politischen Rechte zwischen den einzelnen Klassen der Bevölkerung besteht" (MWG I/15, p. 602).- Stefan Breuer laat naar aanleiding van een voordracht van Weber uit 1917 over de problemen van de "staatssociologie" zien dat Weber even heeft overwogen om het democratisch gezag als vierde legitimiteitstype te erkennen. Weber liet dit idee echter snel weer vallen. S. Breuer, *Bürokratie und Charisma*, p. 176.

der fabelen verwezen. De politieke wilsvorming verliep niet van beneden naar boven, maar in omgekeerde richting: het waren de politieke leiders die met behulp van hun charismatische kwaliteiten steun van hun volgelingen moesten krijgen. Zoals gezegd heeft Weber met name sinds ca. 1917 de rol van charismatische leiders beklemtoond. In het artikel 'Der Reichspräsident' in de *Berliner Börsenzeitung* van 25 februari 1919 schreef hij dat de "Magna Charta" van de democratie bestond uit het recht van het volk de leider rechtstreeks te kiezen.³⁷

Webers ideeën over de plebiscitaire leiderdemocratie zijn vooral controversieel, omdat de politieke leider zoals hij zich die voorstelde alleen aan zichzelf verantwoording schuldig was. In 'Politik als Beruf' schreef hij:

"Ehre des politischen Führers, also: des leitenden Staatsmannes, ist [...] gerade die ausschließliche *Eigenverantwortung* für das, was er tut, die er nicht ablehnen oder abwälzen kann und darf".³⁸

De leidende staatsman diende weliswaar als hij niet voldoende vertrouwen had van het volk dat hem gekozen had weer af te treden, maar recht overeind blijft dat Webers ideeën over de plebiscitaire leiderdemocratie *principieel* weinig elementen bevatten die misbruik in on- of anti-democratische zin zouden kunnen tegengaan, daar de macht van de leider sterk aan alleen zijn eigen persoon gebonden blijft.

Het verraderlijke is dat Max Weber, die na 1945 voor velen gold als één van de weinige Duitse democraten, in dit opzicht twee gezichten vertoont. Enerzijds heeft hij zich, als weinig anderen, reeds lang vóór de oorlog ingezet voor een democratisering en parlementarisering van het politieke systeem van Duitsland. En zeker zijn tijdens de Eerste Wereldoorlog voor de *Frankfurter Zeitung* geschreven artikelenreeks 'Parlament und Regierung', die ook toen al veel aandacht trok, bevatte duidelijk pleidooien voor democratisering, meer invloed van het parlement als plaats waar de selectie van leiders moest plaatsvinden en het terugdringen van de invloed van de ambtenarij op de politiek. Na de oorlog echter, temidden van de chaos veroorzaakt door de Duitse nederlaag en revolutie, betwijfelde Weber of het parlementaire systeem zoals hij dat eerder had bepleit wel voldoende was voor een oplossing van de immense problemen waar Duitsland nu voor stond. Tegenover de regering én het parlement moest nu een sterke, charismatische leidersfiguur staan, die als vertrouwensman van de massa boven de partijpolitieke belangen stond, waarbij het vertrouwen van de massa met demagogische middelen gewonnen moest worden.

Tegenover deze *potentieel* ondemocratische elementen van Webers politieke denken, waarin bovendien het risico besloten lag van emotionele beïnvloeding van de massa door een 'dictator', zoals hij dat zelf provo-

---

37. PS, 501. Vgl. *Lebensbild*, p. 652.

38. PS, 524-525; vgl. WL, 488.

cerend noemde³⁹, moet gesteld worden dat hij zich sterk van dit gevaar bewust was:

"[...] die staatspolitische *Gefahr* der Massendemokratie liegt ja in allererster Linie in der Möglichkeit starken Vorwiegens *emotionaler* Elemente in der Politik. Die 'Masse' als solche [...] 'denkt nur bis übermorgen'. Denn sie ist [...] stets der aktuellen rein emotionalen und irrationalen Beeinflussung ausgesetzt".⁴⁰

Daarom pleitte hij steeds voor politieke leiders met "kühle und klare Köpfe" en voor "verantwoordelijk" en "rationeel" handelen. In zijn rede 'Politik als Beruf' noemde hij als de drie belangrijkste kwaliteiten van de politieke leider zoals hij die op het oog had: hartstocht - in de zin van hartstochtelijke inzet voor een zaak -, verantwoordelijkheidsgevoel en, als beslissende psychologische kwaliteit van de politicus, "Augenmaß", dat hij omschreef als het vermogen om de realiteit rustig op zich in te laten werken en distantie tot de dingen en de mensen te bewaren.⁴¹

Het probleem blijft echter bestaan dat deze waarschuwingen en omschrijvingen van de leidende politicus zowel formeel als inhoudelijk geen garantie bieden tegen ondemocratisch machtsmisbruik door de politieke leider. Weber was er zó van overtuigd dat de strijd tussen bureaucrativering en charisma in zijn eigen tijd in het voordeel van de bureaucratie werd beslist, dat hij er blijkbaar niet voor terugschrok om in de constitutie van de Republiek van Weimar ruimte vrij te maken voor demagogische en charismatische elementen. Natuurlijk gaat het niet aan om Weber directe verantwoordelijkheid voor Hitlers machtsgreep en daden in de schoenen te schuiven. Ik ben ervan overtuigd dat als Weber een langer leven beschoren zou zijn, hij zich tegen het nazi-regime verzet zou hebben. Daarvoor zijn talloze redenen aan te voeren, waaronder zijn afkeer van een politiek die op onverantwoordelijke wijze gebruik maakt van massa-instincten - van de "Macht der Dummheit", zoals hij nog in januari 1919 stelde naar aanleiding van het 'geval Arco'.⁴² Daarnaast oefende hij ook

39. PS, 499: de sociaal-democraten zouden moeten bedenken dat "die vielberedete 'Diktatur' der Massen eben: den 'Diktator' fordert [...]", in: 'Der Reichspräsident', febr. 1919.

40. MWG I/15, p. 549. Vgl. WuG, 157: "Der Führerdemokratie ist [...] im allgemeinen der naturgemäße *emotionale* Charakter der Hingabe und des Vertrauens zum Führer charakteristisch [...]".

41. PS, 545-546.- Stefan Breuer benadrukt dat een plebiscitaire president niet gezien moet worden als een anti-bureaucratische, laat staan revolutionaire macht, maar als het hoofd van een bureaucratisch apparaat, dat eenheid in het bestuur brengt en erop gericht is de moderne staat in stand te houden en aan te passen aan een veranderende omgeving. Hij is een soort "Transformator, der die Energien der neuen, demokratischen, Legitimität auffangen, bündeln, und dem bürokratischen Apparat zuführen sollte". S. Breuer, *Bürokratie und Charisma*, p. 165.

42. Hoe gecompliceerd deze kwestie is toont het citaat aan waarin deze uitdrukking voorkomt: "[...] zur Wiederaufrichtung Deutschlands in seiner alten Herrlichkeit würde ich mich gewiß mit jeder Macht der Erde und auch mit dem leibhaftigen Teufel verbinden, wenn ich noch Politik triebe. Nur nicht mit der Macht der Dummheit". Geciteerd in W.J. Mommsen, *Max Weber 1890-1920*, p. 536. Vgl. *Lebensbild*, p. 685. De vraag die zich steeds opnieuw opdringt, is hoe zwaar Webers *nationalisme* gewogen zou hebben. Hoeveel concessies zou hij gedaan hebben als "de duivel in persoon" een "wederoprichting van

tijdens het Keizerrijk felle en onbevreesde kritiek uit op de politieke en militaire machthebbers en keurde hij ondubbelzinnig het antisemitisme af. Meer in het algemeen betoonde hij zich een dapper verdediger van buitenstaanders in het Keizerrijk, zoals van de sociaaldemocraat Robert Michels. Toch is het opmerkelijk - en ook wrang - dat Weber het gevaar van de toekomst vooral gelegen zag in de tegenpool van charisma, namelijk in een verstarde en gebureaucratiseerde samenleving, en hij niet heeft voorzien dat dertien jaar na zijn dood het juist een *charismatische* revolutie en leidersfiguur zou zijn die het werkelijke gevaar van de toekomst in zich droeg (zij het met gebruikmaking van een geolied bureaucratisch apparaat).

2. Webers tijdgenoten

Hierboven is aandacht besteed aan de concrete politieke omstandigheden die Weber er toe hebben gebracht het belang van charismatische leiders in een massa-democratie te bepleiten. Daarnaast kunnen zijn denkbeelden over charismatisch leiderschap ook bezien worden in hun *ideeën*historische context. Webers opvatting dat de moderne politieke partijen in de toekomst in toenemende mate gebureaucratiseerd zouden raken, is duidelijk beïnvloed door de ideeën van James Bryce en Mosei Ostrogorski, waarnaar hij verschillende malen verwees. Van de hand van de Britse jurist en liberaal politicus James Bryce (1838-1922) was in 1888 het door Weber zeer gewaardeerde werk *The American Commonwealth* verschenen; vijf jaar later verscheen van Mosei Ostrogorski *La démocratie et l'organisation des partis politiques*.⁴³ Beide auteurs wezen op het ontstaan van moderne bureaucratische "partijmachines" in Amerika (en in mindere mate Engeland). In de moderne Amerikaanse politieke massapartijen speelde de bureaucratie een steeds belangrijker rol, evenals de plebiscitaire vorm. Het parlement had veel macht verloren ten opzichte van de partijen, die vooral technische "machines" waren geworden, sterk kapitalistische en strak georganiseerde partijbedrijven, die zoveel mogelijk stemmen naar zich toe moesten trekken. Hierdoor nam de idealistische gezindheid van de parlementsleden, die hun partijleider blind gehoorzaamden, af.

Duitsland in zijn oude pracht" werkelijk dichterbij had weten te brengen?

43. Weber schreef in een brief aan Robert Michels van 26 maart 1906 dat een sociologie van het moderne politieke partijleven eigenlijk alleen bestond voor Amerika en Engeland, en (nog) niet voor Duitsland. Voor Amerika verwees hij, ook in andere brieven, naar het werk van Bryce. Zie MWG II/5, p. 57, vgl. p. 99 (3.6.1906) en p. 618 (4.8.1908); MWG II/6, p. 761, brief van 21.10.1910 aan R. Michels: "Ich vermisse es, daß Sie nicht Bryce, Am[erican] Commonwealth (*große* Ausgabe! nicht die kleine, die Sie zitieren) benutzt haben. Sie wäre Ihnen sicherlich von Nutzen gewesen". Weber zelf gebruikte de herziene uitgave van 1890. Zie ook PS, 41, waar Weber in zijn artikel 'Zur Lage der bürgerlichen Demokratie in Rußland' (1906) Bryce noemde. Voor Engeland verwees hij in zijn brief aan Michels naar het werk van Sidney Low, *The Governance of England* (London, 1904). MWG II/5, p. 57. Weber noemde Ostrogorski, die had gewezen op het "Hochkommen der plebisitären Form", in zijn rede 'Politik als Beruf' (1919), PS, 534.

In een aantal brieven aan Robert Michels vanaf 1906 en ook in enkele opstellen schreef Weber dat precies dit de toekomst zou zijn van de politieke partijen in Duitsland, de sociaal-democratische partij, de SPD, voorop. Weliswaar was deze partij, waarin ook een *Weltanschauung* belichaamd was, niet *alleen* een technische 'machine', zoals de Amerikaanse partij. "Aber gleichwohl ist sie es *auch* und *muß* es sein".⁴⁴ In de vele brieven die Weber vanaf 1906 aan Robert Michels schreef, is duidelijk te volgen hoe beiden met elkaar van gedachten wisselden over de problemen van de democratie in het algemeen en de sociaal-democratie in het bijzonder. Weber, die zeer enthousiast was over Michels' poging om nu ook een sociologie te schrijven van de politieke partijen op het Europese continent en vooral van de sociaal-democratische beweging, gaf Michels vele aanwijzingen en tips en gaf hem de ruimte om voorstudies te publiceren in het mede door hemzelf geredigeerde *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*.⁴⁵ Verschillende van deze voorstudies zouden uiteindelijk in 1911 tot een synthese leiden in Michels' beroemde en klassiek geworden werk, *Zur Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie. Untersuchungen über die oligarchischen Tendenzen des Gruppenlebens* (vgl. par. V.2.3.4). Enerzijds is in dit werk duidelijk Webers invloed te bespeuren, vooral wat betreft diens illusievolle 'realisme'; maar anderzijds heeft dit werk ook duidelijk zichtbaar zijn sporen bij Weber zelf achtergelaten, onder meer doordat hij via Michels nauwer betrokken raakte bij de problematiek van de politieke partijen in de moderne massademocratie.

De essentie van Michels' werk laat zich in één zin als volgt samenvatten: in de moderne democratie is oligarchisering onontkoombaar, dit is een "ijzeren wet". Immers, moderne democratie impliceert invloed van de massa. Hierdoor is het onvermijdelijk dat er een strakke organisatie ontstaat met aan het hoofd een groep leiders waaraan de "massa" in toenemende mate ondergeschikt wordt. Michels probeerde niet alleen aan te tonen dat de massa in de loop van dit proces een steeds passievere rol ging spelen, maar vooral dat het karakter van het leiderschap veranderde. Vroegere idealisten werden realisten, democraten werden autocraten. Kortom, de aanvankelijke ideologische bevlagenheid verdween en de politieke leiders

44. MWG II/5, p. 58, brief van 26.3.1906. Vgl. de brief van 6.11.1907, waarin Weber inging tegen de "verrückte Vorstellung, als ob eine *Klassen-Partei* mit (angeblichen) *Klassen-Idealen* etwas anders werden *könne* als eine 'machine' im amerikanischen Sinne des Wortes [...]. Deshalb predige ich meinen Leuten: 'Ihr Dummköpfe, die Soz[ial-] Dem[okratie] [...] ist u. wird immer mehr nichts *Schlimmeres* [...] als eine ganz commune Parteimaschine [...]" (p. 423).

45. De belangrijkste daarvan zijn 'Die deutsche Sozialdemokratie', in: *AfSSp*, Bd. 23 (1906), pp. 471-556 en 'Die oligarchischen Tendenzen der Gesellschaft. Ein Beitrag zum Problem der Demokratie', in: *AfSSp*, Bd. 27 (1908), pp. 73-135. Een andere publicatie van Michels in het *Archiv* was 'Proletariat und Bourgeoisie in der sozialistischen Bewegung Italiens: Studien zu einer Klassen- und Berufsanalyse des Sozialismus in Italien', in: *AfSSp*, Bd. 21 (1905), pp. 347-416 en Bd. 22 (1906), pp. 80-125, 424-466, 664-720; in 1907 verscheen in het *Archiv* 'Die deutsche Sozialdemokratie im internationalen Verbande. Eine kritische Untersuchung', in: Bd. 25 (1907), pp. 148-231.

vormden steeds meer een onaantastbare, onmisbare en conservatieve elite. Uiteraard stond dit proces van oligarchisering op gespannen voet met de democratische grondbeginselen.⁴⁶

De aanvankelijke sociaal-democraat Michels betreurde deze ontwikkeling, die hij met eigen ogen in de praktijk had aanschouwd, en zocht naar een oplossing voor de vraag hoe de autocratische elite en de passieve massa dichter bij elkaar gebracht zouden kunnen worden. Uiteindelijk, in de jaren twintig, meende hij in Mussolini de leider gevonden te hebben die met zijn *charisma* de afstand tussen beide kon overbruggen.⁴⁷ Volgens de massa, schreef Michels in een artikel uit 1927, vielen Mussolini en Italië zelfs samen: "[...] die Masse wollte es nicht zugeben, daß zwischen ihrem Vaterlande und ihrem geliebten Duce ein Unterschied bestehe; so groß ist das Charisma des Mannes".⁴⁸ Het belang van charisma was volgens Michels dat het een *emotionele* binding aan een leidersfiguur tot stand kon brengen; hartstocht zag hij als een belangrijke massapsychologische stimulans, iets wat charismatische partijen vóór hadden op programmapartijen en klassenbelangenpartijen.

Michels' ideeën over de onvermijdelijkheid van het bestaan van politieke elites zijn sterk beïnvloed door de opvattingen van en de persoonlijke ontmoetingen met de Italianen Gaetano Mosca en Vilfredo Pareto. Weber zelf kende volgens Michels wèl het werk van Mosca, waarover hij waarderend sprak, maar - "iets onbegrijpelijks" - niet dat van Pareto.⁴⁹ De naar Italië verhuisde Michels raakte in 1907 aan de universiteit van Turijn bevriend met Mosca (1859-1918), die reeds in de jaren tachtig, lang vóór Pareto, een theorie had ontwikkeld over de 'heersende klassen'. Mosca stelde dat er tussen mensen altijd een strijd is om de

---

46. Michels had mede als gevolg van zijn eigen ervaringen met politieke partijen op het Europese continent, met name in Duitsland en Italië, weinig oog voor Engeland en de Verenigde Staten (ondanks Webers adviezen). Terwijl in deze landen de bureaucratisering en oligarchisering van de politieke partijen in Michels' tijd duidelijk zichtbaar waren - vgl. Webers opmerkingen daarover - vormden zij echter wèl toonbeelden van dynamische en levensvatbare democratieën. Ook James Bryce wees op de opmerkelijke rijpheid en openheid van de Amerikaanse democratie.

47. Zie W. Röhrich, *Robert Michels. Vom sozialistisch-syndikalistischen zum faschistischen Credo* (Berlin, 1972), m.n. hst. F., 'Robert Michels und das Mussolini-Regime', pp. 142-167. Michels sloot zich reeds in 1922, kort na de 'Mars op Rome', bij de fascistische partij van Mussolini aan. Nadat hij in 1926 aan de universiteit van Rome een ideologische rechtvaardiging van het Mussolini-regime had gegeven, kreeg hij op voorspraak van Mussolini in 1928 een leerstoel aan de universiteit van Perugia.

48. R. Michels, 'Über die Kriterien der Bildung und Entwicklung politischer Parteien', in: idem, *Masse, Führer, Intellektuelle. Politisch-soziologische Aufsätze 1906-1933* (Frankfurt a.M./New York, 1987), pp. 298-303, aldaar 300. Genoemd artikel valt uiteen in een deel over 'Der charismatische Führer' en 'Die Unentbehrlichkeit der Masse'.

49. Zie het herdenkingsartikel van Michels naar aanleiding van Webers dood in 1920: 'Max Weber', eerst in *Baseler Nachrichten*, 14.7.1920, nu in: R. Michels, *Masse*, pp. 256-264, aldaar 259-260: "Unter den Modernen kannte und achtete er vor allen Gaëtano Mosca. [...] Ein Unverständliches: Max Weber kannte einen Mann wie Vilfredo Pareto nur dem Namen nach. Und ein ebenso Unverständliches: Vilfredo Pareto kannte Max Weber nur vom Hörensagen". - Zie ook D. Beetham, 'Mosca, Pareto and Weber: A Historical Comparison', in: W.J. Mommsen & J. Osterhammel (eds.), *Contemporaries*, pp. 139-158.

superioriteit, die zich uit in het bestaan van een 'heersende klasse'. Deze groep vormt een kleine minderheid, een elite, die de macht uitoefent over een grote groep van personen die nooit zullen deelnemen aan de macht. Pareto (1848-1923) formuleerde, voor een deel schatplichtig aan Mosca, in zijn monumentale *Trattato di sociologia generale* (1912) onder meer een theorie van de 'circulatie van elites'. Ook Pareto ging uit van de ongelijke verdeling van talenten onder de mensen. De meest getalenteerden zouden uiteindelijk de elite vormen die de macht in handen heeft en de samenleving leidt. Elites zouden echter nooit oneindig aan de macht blijven, zij zouden weer vervangen worden door andere elites. "Geschiedenis is een kerkhof van aristocratieën", aldus Pareto.⁵⁰

Het gemeenschappelijke van de ideeën van Mosca, Pareto en Michels - vaak "Machiavellisten" genoemd⁵¹ - is dat de werkelijke politieke macht altijd in handen is van een kleine groep, een *elite*. Op zichzelf is dit natuurlijk geen opzienbarende gedachte. Friedrich Naumann schreef dan ook in 1911, in een kritische recensie van Michels' boek, dat iedereen die betrokken was in een organisatie "absoluut niets nieuws" in Michels' boek zou vinden.⁵² Waar het hier echter om gaat is dat met name na 1900 in Duitsland, maar ook daarbuiten, een aantal vooraanstaande intellectuelen het idee verwoordden dat de democratie van hun tijd een niet-egalitair karakter had en men een scherp onderscheid diende te maken tussen 'leiders' en 'geleiden'. Michels' en Webers ideeën vertonen in dit opzicht grote gelijkens met die van Alfred Weber, Friedrich Naumann, Walther Rathenau, Friedrich Meinecke, Theodor Barth, Lujo Brentano, Theodor Heuß en Hugo Preuß.⁵³ Weber kende al deze personen goed tot zeer goed en maakte in dit opzicht dus deel uit van een breed politiek *discours* over de rol van de elite in een massademocratie. Webers broer Alfred bijvoorbeeld kwam reeds in 1911 uit voor een elitair politiek principe, maar stelde dit pas later op schrift - in 1918 in zijn artikel 'Die Bedeutung der geistigen Führer in Deutschland' en in 1925 in zijn boek *Die Krise des modernen Staatsgedankens*, waarin ook hij een idee van een "Führerdemokratie" naar

50. Geciteerd in L.A. Coser, 'Vilfredo Pareto, 1848-1923', in: *Masters of sociological Thought. Ideas in historical and social Context* (New York, Chicago etc., 1971), pp. 387-426, aldaar 398.

51. Vgl. H.S. Hughes, *Consciousness*, hst. 7: 'The heirs of Machiavelli: Pareto, Mosca and Michels', pp. 249-277, vgl. 78-82. Rongfen Wang noemt als "theoretische bronnen" van Webers charisma-concept Machiavelli (naast Freud en Michels), maar maakt dit verre van aannemelijk. Zie zijn ook verder zwakke studie, die grotendeels uit losse citaten bestaat: *Cäsarismus und Machtpolitik*, pp. 47-51.

52. Geciteerd in W. Struve, *Elites against Democracy*, p. 102. Het citaat komt uit Naumanns 'Demokratie und Herrschaft'.

53. Zie daarvoor m.n. W. Struve, *Elites*, pp. 53-217, waarin voor wat betreft de periode vóór 1920 vooral aandacht wordt besteed aan F. Naumann, M. Weber, W. Rathenau en Leonard Nelson; zie verder E. Demm, *Ein Liberaler*, m.n. hst VIII, pp. 294-306, waarin Alfred Webers theorie van de "Führerdemokratie" wordt behandeld.- De meeste van de hier genoemde personen hebben met elkaar gemeen dat zij weliswaar pleitten voor een nieuwe elite in Duitsland, maar daarbij meer (links-)liberaal dan autoritair georiënteerd waren. Hun pleidooi voor een nieuwe elite kwam in het algemeen voort uit 'progressieve' kritiek op de bestaande politieke structuur, waarbij Engeland vaak als model werd gezien.

voren bracht.⁵⁴ De theorie van de klassieke democratie, waarin er een identiteit bestond tussen 'leiders' en 'geleiden', werd door hem afgewezen. Maar hoewel de "Führerdemokratie" voor hem neerkwam op een massaorganisatie met oligarchische trekken, moest het leiderschap wel op een democratische manier gecontroleerd worden. In 1930 was hij, in tegenstelling tot zijn broer Max zo'n tien jaar eerder, gericht tegen een sterke positie van de rijkspresident, maar was hij wel een voorstander van een sterke macht van de regering en rijkskanselier; het parlement moest zich ertoe beperken de leiders uit te kiezen.- Ook de politicus met wie Weber het meest bevriend was, Friedrich Naumann, pleitte voor een nieuwe elite, die Duitsland door de moeilijke fase van de modernisering heen moest helpen: een complexe industriële samenleving vereiste nu eenmaal sterk leiderschap. Naumann hoopte daarbij op een elite van professionele politici, die vooral de belangen van de bourgeoisie zouden behartigen.⁵⁵

Massa en elite

Webers charisma-begrip kan verder niet los worden gezien van de geniecultus in het 19de en vroeg-20ste-eeuwse Duitsland. Caesarisme noemde Weber dan ook "die Regierungsform des Genies".⁵⁶ De verering van 'grote mannen' was zeker geen exclusief Duits verschijnsel, maar nam daar wel nog duidelijker vormen aan dan in omliggende landen. Vooral sinds de Romantiek werd het genie, de oorspronkelijke, vaak als eenzaam afgeschilderde kunstenaar of dichter in Duitsland op een voetstuk geplaatst.⁵⁷ Goethe en Schiller, beiden tot 'nationale dichters' uitgeroepen, werden in de 19de eeuw voorwerp van een grenzenloze verering. Het lijkt geen twijfel dat Goethe voor de meeste *Bildungsbürger* als hét grote genie gold. Zelfs Max Weber, die wars was van helden-verering, zei van Goethe in 'Wissenschaft als Beruf' dat iemand van zijn kaliber slechts eens in de zoveel duizend jaar voorkomt.⁵⁸

---

54. E. Demm, *Ein Liberaler*, m.n pp. 294-301.

55. W. Struve, *Elites*, pp. 90, 99, 104. Over Naumann: pp. 78-113. Toch moest de toegang tot deze elite voor iedereen open zijn. Om een soort trainingscentrum voor toekomstige politieke leiders in Duitsland te bieden, werd in 1918, mede door toedoen van Naumann, de voorloper van de *Deutsche Hochschule für Politik* opgericht.

56. MWG I/15, p. 441 (in 'Parlament und Regierung'). Vgl. WuG, 554-555, waar caesarisme omschreven wordt als "diese 'Herrschaft des persönlichen Genies'".

57. Vgl. J. Schmidt, *Die Geschichte des Genie-Gedankens 1750-1945* (Darmstadt, 1985), 2 Bde; A. Labrie, 'De opstand van Prometheus: geniecultus en nihilisme in Duitsland in de tweede helft van de 18e eeuw', in: *Groniek. Historisch Tijdschrift* 108 (mei 1990), pp. 67-84.

58. WL, 591.

Weber was gedurende zijn leven voortdurend getuige van de grote-mannen-cultus van zijn tijd.⁵⁹ In Bayreuth bijvoorbeeld werd hij geconfronteerd met de verering van Wagner als 'messias' en in zijn woonplaats Heidelberg zag hij hoe Stefan George als charismatische "sekte-leider" door zijn volgelingen werd aanbeden. In beide gevallen ging het om de grote kunstenaar die beschouwd werd als een verlosser of profeet die een uitweg uit de cultuurcrisis zou kunnen wijzen.⁶⁰ Al in 1895, in zijn Freiburger oratie, had Weber bij een deel van de burgerij het - politieke - verlangen naar een grote man geconstateerd:

"Nur allzu offenkundig sehnt sich ein Teil des Großbürgertums nach dem Erscheinen eines neuen Cäsar, der sie schirme: nach unten gegen aufsteigende Volksmassen, nach oben gegen sozialpolitische Anwandlungen [...]"⁶¹

Meer op filosofisch en esthetisch terrein brachten Friedrich Nietzsche en Julius Langbehn hun grote voorbeelden - "Erzieher" - naar voren, Nietzsche in zijn *Schopenhauer als Erzieher* (1874) en Langbehn in zijn *Rembrandt als Erzieher* (1890).⁶² Na ca. 1890 is ook de invloed van Nietzsche zelf nauwelijks te overschatten. Vele kunstenaars en intellectuelen voelden zich aangetrokken tot diens elitaire individualisme en zijn ideaal van de boven de massa verheven kunstenaar. Daar kwam nog bij dat ook Nietzsche's persoon na 1890 steeds meer een voorbeeldfunctie voor intellectuelen en kunstenaars ging vervullen. Dat hij in 1889 krankzinnig was geworden, droeg alleen maar meer bij aan het beeld van een tragische, onbegrepen denker en profeet die aan zijn eigen genialiteit te gronde was gegaan.

Van groot belang voor het elite-denken sinds de tweede helft van de 19de eeuw is de feitelijke opkomst van de *massa* geweest, met name de grote hoeveelheid arbeiders in de steden. De begrippen elite en massa werden steeds meer antipoden van elkaar. Een elite bestond als het ware bij gratie van het feit dat er een - doorgaans als grauw afgeschilderde - massa bestond van wie men zich wilde onderscheiden. Elite en ook *aristocratie* waren rond 1900 dan ook sleutelwoorden in het taalgebruik van het

---

59. Kenmerkend is bijvoorbeeld dat Thomas Carlyle met zijn boek over helden en heldenverering in Duitsland rond 1900 zeer populair was. Vgl. Th. Nipperdey, *Deutsche Geschichte 1866-1918, Bd. I*, p. 119. Weber noemde Carlyle o.m. in PS, 66 en Jb, p. 194. Van de hand van Webers neef Otto Baumgarten verscheen in 1906 *Carlyle und Goethe* (Tübingen).- Ook bij de jonge Thomas Mann vinden we de grote-mannen-cultus terug, waarmee hij "ganz der Sohn" van de 19de eeuw was. Zie K. Harpprecht, *Thomas Mann. Eine Biographie* (Reinbek bei Hamburg, 1996), *Bd. I*, pp. 22-26.

60. Vgl. J. Segal, 'De kunstenaar als profeet'.

61. PS, 21.- Hans-Ulrich Wehler noemt als het "böse Erbe" van de Bismarck-tijd "der antidemokratische Führer- und Erlöserglaube". Zie zijn *Deutsche Gesellschaftsgeschichte 1849-1914*, p. 1291.

62. Na Langbehns boek verscheen er een hele reeks van "Erzieher"-boeken. Het anonieme "Luther als Erzieher" en Paul Dehns "Bismarck als Erzieher" zijn direct op Langbehn geïnspireerde werken. Zie F. Stern, *Cultural Despair*, p. 172.

Bildungsbürgertum.⁶³ In plaats van de geboortearistocratie moest een zogenaamde "Geistesaristocratie" komen, die diende te waken over het cultuurniveau in Duitsland, dat door de opkomst van de massa dreigde te dalen. De kritiek op nivellering, vervlakking en massificatie waren, zoals bekend, belangrijke elementen van het cultuurpessimisme van het *Bildungsbürgertum*. In de kring rond Stefan George bijvoorbeeld werd een sterke afkeer van de met mieren vergeleken massa gepaard aan een even sterk geuite behoefte aan een nieuwe geestelijke elite, die Duitsland moest redden van de culturele ondergang. Opvallend is met hoeveel minachting in het algemeen door intellectuelen over de massa werd geschreven, ook door politiek onverdachte figuren als Sigmund Freud of Alfred Weber. Freud beschreef in *Die Zukunft einer Illusion* de massa als "traag" en "zonder inzicht", reden waarom zij leiders als voorbeelden nodig hadden. In dit beroemde essay schreef Freud verder over "die große Masse der Ungebildeten, Unterdrückten, die allen Grund haben, Feinde der Kultur zu sein". Als de massamens er achter zou komen dat God niet bestaat en men dus niet bang hoefde te zijn voor zijn straf, zou hij zijn naaste volgens Freud zonder nadenken vermoorden. De massa werd door hem dus vooral in verband gebracht met onbedwongen instincten.⁶⁴ Ook de Fransman Gustav le Bon, die zich rond 1900 met de nieuwe wetenschap massapsychologie bezighield - waar Weber in *Wirtschaft und Gesellschaft* naar verwees -, schetste een weinig verheffend beeld van de massa.⁶⁵

3. Webers waardering van charisma

In Webers werk vindt men deze minachting voor de massa niet terug, evenmin als een uitgesproken persoonlijke verering van bepaalde charismatische leidersfiguren. Opmerkelijk is dat men in zijn werk al helemaal vergeefs zal zoeken naar *politieke* helden. Eerder koesterde hij bewondering voor *religieuze* groepen of personen, zoals de Amerikaanse calvinistische sekten of de joodse profeten. Bij hem treft men nauwelijks of geen sporen van adoratie aan voor politieke figuren als Bismarck of Frederik de Grote die in zijn tijd zo vereerd werden.

---

63. Rüdiger vom Bruch schrijft over de tijd rond 1900: "Aristokratie wird zum Schlüsselbegriff der Zeit und er meint sehr verschiedenes. Aber gemeinsam ist die Projektion eines neuen Menschen jenseits des real existierenden Bürgertums". R. vom Bruch, 'Kaiser und Bürger', p. 140. Vgl. C. Hepp, *Avantgarde*, pp. 69-75, 'Das aristokratische Ideal'. Ook Hepp noemt 'aristocratie' een sleutelwoord voor de tijd rond en na 1900.

64. S. Freud, 'Die Zukunft einer Illusion' (1927), in: *Kulturtheoretische Schriften*, pp. 139-189, aldaar 141 en 173.- Zie voor Alfred Webers zwarte beeld van de massa E. Demm, *Ein Liberaler*, p. 297: de massa heeft geen intelligentie en wordt slechts door instinct geleid.

65. WuG, 11. Van Le Bon verscheen in 1895 *Psychologie des foules*, waarin de toename van de invloed van de massa op het politieke en sociale leven als verval werd gezien. Ook Freud ging uitgebreid in op dit "met recht beroemd geworden" werk van Le Bon in zijn 'Massenpsychologie und Ich-Analyse' (1921), in: *Kulturtheoretische Schriften*, pp. 61-134, aldaar 67-76: 'Le Bons Schilderungen der Massenseele'.

Toch beoordeelde Weber charisma in het algemeen positief, omdat hij van mening was dat charismatische leiders in een verstarde, bureaucratische en politiek verlamde samenleving als het wilhelminische keizerrijk en de Weimar-republiek weer nieuw leven zouden kunnen brengen en openingen voor de toekomst zouden kunnen bieden. Naar zijn oordeel waren voor een goed politiek beleid in een massademocratie bureaucratisch formalisme en legaliteit alléén niet voldoende, maar was er ook behoefte aan een geloof (van de massa) en bezieling (van de leider), kortom: aan charisma.

Webers positieve waardering van charisma kan men, ook zonder dat hij dit begrip gebruikte, duidelijk uit zijn werk aflezen. Toen hij 31 jaar oud was en in Freiburg zijn oratie hield, sprak hij uitdagend over diegenen, waaronder hijzelf, die nog niet verleerd hadden het "kleine" te haten. "Und nicht die Jahre sind es, die den Menschen zum Greise machen: jung ist er, solange er mit den *großen* Leidenschaften, welche die Natur in uns legte, zu empfinden vermag".⁶⁶ In deze minachting voor het kleine geluk en het belang van hartstocht en instinct klinkt duidelijk de invloed van Nietzsche door. Beide aristocratische denkers waren van mening dat het grote, geïnspireerde individu met een roeping ("Beruf"), boven de routine van alledag uit, de samenleving nieuwe doelen zou kunnen stellen. Natuurlijk was Weber daarnaast 'idealist' genoeg om de kracht en invloed van 'ideeën' in de geschiedenis te onderkennen - zijn hele werk getuigt daarvan. Met name in zijn godsdienstsociologische studies maakte hij duidelijk dat ideeën wel degelijk een vernieuwende kracht konden hebben in de geschiedenis. Met het voorbeeld van de joodse profeten toonde hij aan dat deze geïnspireerde, op het 'buitenedaagse' georiënteerde personen van enorme invloed waren geweest op de westerse religieuze ontwikkeling, en daarmee op de richting die de westerse geschiedenis was ingeslagen.

Charisma in Webers werk betekende dus - in positieve zin - dat er weer nieuw leven, 'creativiteit', moed en energie in de geschiedenis werd gebracht - als tegenwicht tegen verstarring. In dit opzicht passen zijn ideeën heel goed in het cultuurklimaat van Duitsland rond 1900, waarin ook talloze andere denkers en kunstenaars hun hoop op vernieuwing, vitaliteit en 'regeneratie' tot uiting brachten (zie par. II.2.3). Opvallend is dat Webers formuleringen over charisma en andere "hartstochtelijke" levenssuitingen, zoals erotiek, heel dicht in de buurt komen van de in zijn tijd zo populaire levensfilosofie. Immers, kenmerkend voor charisma is dat het oorspronkelijk is, 'zuiver', irrationeel, emotioneel, regel-vreemd, anti-institutioneel, revolutionair, vreemd staat tegenover het economische en nog niet door het 'maatschappelijke' is aangetast - kortom, allemaal elementen die ook in de levensfilosofie zeer gewaardeerd werden. In dit verband is ook Webers woordgebruik veelbetekenend. In *Wirtschaft und Gesellschaft*

---

66. PS, 21 resp. 24-25. Weber vervolgde: "[...] eine große Nation [...] bleibt jung, wenn sie die Fähigkeit und den Mut hat, sich zu sich selbst und den großen Instinkten, die ihr gegeben sind, zu bekennen [...]".

bijvoorbeeld schreef hij letterlijk over de "verstikking" en "castratie" van het charisma door het partijbedrijf.⁶⁷ 'Verstikking' is een typische term voor de levensfilosofie, die staat voor het doden van het vrij stromende, creatieve leven; en uiteraard staat de term 'castratie' voor het verdwijnen van alle instinct, mannelijkheid en hartstocht. In de 'Zwischenbetrachtung' uit 1915 schreef hij over erotiek:

"[...] der Liebende [weiß] sich in den jedem rationalen Bemühen ewig unzulänglichen Kern des wahrhaft Lebendigen eingepflanzt, den kalten Skelethänden rationaler Ordnungen ebenso völlig entronnen wie dem Stumpfheit des Alltages".⁶⁸

Erotiek, die toegang geeft tot het 'warme' leven, staat hier dus tegenover de 'koude' rationaliteit. Met dit soort formuleringen stond Weber niet zo heel ver af van talloze tijdgenoten die zich verzetten tegen eenzijdig rationalisme. In het citaat is verder sprake van de "Stumpfheit des Alltages". 'Alledag' in Webers werk is het tegendeel van charisma, want hét kenmerk daarvan is juist de 'buitenalledaagsheid'.⁶⁹ Webers positieve waardering van charisma blijkt ook uit de vaak negatieve omschrijvingen van alledag, die door hem afwisselend "verflachend", "lebloos" of "stumpf" werd genoemd.⁷⁰ Het "verlammende" leven van alledag kon slechts doorbroken worden door nieuw, revolutionair elan. Een wereld zonder charisma en hartstocht waarin niet meer naar het "onmogelijke" werd gegrepen, zou naar zijn oordeel een wereld zonder hoop en verandering zijn.

---

67. WuG, 669: "Diese Kastrierung des Charisma gelingt dem Parteibetrieb leicht [...]"; vgl. 676: "Wer die Heldenproben der Kriegserziehung nicht besteht, bleibt ebenso 'Weib', wie der magisch nicht Erweckbare 'Laie' bleibt"; ook in WuG, 661 is sprake van de "Erstickungstode" van het charisma. Vgl. ook RS III, 399, waar het gaat om de "Erstickung der Prophetie" door het toenemende burgerlijke rationalisme.

68. RS I, 561. In *Die protestantische Ethik* schreef Weber over "die Vernichtung der Unbefangenheit des triebhaften Lebensgenusses" (RS I, 117).

69. Volgens Weber was het werk van de door hem zeer bewonderde Friedrich Gottl, *Die Herrschaft des Worts*, de meest diepgaande poging om de eigenaard van het "Alltag-denken" recht te doen. Zie zijn brief aan Richard Graf Du-Moulin-Eckart van 4.5.1907, MWG II/5, pp. 287-296, aldaar 293. Vgl. WuG, 1; WL, 117 en 427, n.1.

70. Bijv. WL, 506: "das lebloose Gestein des Alltagsdaseins"; WL, 507, "Das Verflachende des 'Alltags'"; interessant is ook WL, 104, waar Weber, herstellende van zijn ziekte, schrijft: "Die dumpfe Ungeschiedenheit des 'Erlebens' muß [...] gebrochen sein, damit auch nur der erste Anfang wirklichen 'Verstehens' unsrer selbst einsetzen kann". Ter herdenking van de dood van Georg Jellinek in 1911 roemde Weber diens humor, die "einer der ganz großen Meister und Bezwingler jenes Alltags [ist], von dessen lähmender Macht heute schon einmal hier die Rede war [...]". Geciteerd in *Lebensbild*, p. 486.